

ЗАЩО (НЕ) СЕ СПОРИ ЗА ЛИЧНОСТТА НА СОФИСТА?

Лъчезар Андреев

Всеки изследовател, навлязъл в проблематиката за софистиката, достига до ред въпроси за портрета на софиста, на носителя на софистичното поведение: Кои са качествата и характеристиките, представящи дадена личност като софист, с какво човекът софист се отличава от другите, има ли личността на софиста специфични способности, как се гради нейното самочувствие, самооценка, какъв е образът, който тя създава у заобикалящите и т. н.?

Тези въпроси са все още дискуссионни, съвкупността на изразените тълкувания се отличава със значително многообразие. Личността на софиста е оспорвана: едни виждат в него вдъхновителя на млади критици (и прагматици), други – конформиста конюнктурчик. Софистът е незаменим пример за полемист и манипулатор; когато човек се пристрасти към неговия стил и тон, нищо друго не може конкурентно да го замести. Така той спечели неодобрението на едни безспорни авторитети (Сократ, Платон, Аристотел)¹, както и уважението на други

(Хегел, Херцин, Б. Ръсел)²: списъкът на неговите съмишленици (симпатизанти) му прави чест толкова, колкото списъка на противниците му.

1. Защитими отправни точки

В тази работа акцентът е поставен върху това да се покаже, че личността на софиста има трудно обхванен и изразим портрет, съдържа и предлага разнородни схващания, идеи, проблеми и работки. Но трудността не е основание за крайни оценки. Затова при нашите по-нататъшни разсъждения вземаме за изходна точка онова, съвсем съвпадащо с очевидността мнение, че е невъзможно да се припише на софиста някакъв еднозначен портрет, че този портрет е съставен от противоречиви черти и че е невъзможно да се измисли каквото и да е правдоподобно за “здравия разум” обяснение на някои негови думи и постъпки. Но ще оспорим изводите на тези критици – “моралисти”, които виждат в това само недостатък и чисто неумение на софиста да заеме “честна” позиция. Те

не са разбрали или по-точно не са приели софистиката като необходим и неизбежен социокултурен феномен.

За да отговорим на въпроса: Какво представлява личността на софиста и коя е секретната ѝ формула, пораждаща противоречиви оценки? – ще трябва да се изведат такива обобщаващи конструкции, които да обемат пъстротата и богатството на конкретните прояви. Веднага забелязваме пет елемента, от които може да изхождаме в нашия анализ. Софистът предлага културен релативизъм съчетан със скептично-критична чувствителност, аксиологическо предизвикателство, антропологическа насоченост и реторични-еристична изящност.

Важно е, че съществува една скептично-критична чувствителност и че това е неоспорим факт. При множеството специфични софистически направления и отделни знаменити софисти (и техните творби) тази чувствителност е общото в самите направления и, тъй да се каже, общото в портретния рисунък на софиста³. Именно тя заслужава да бъде отчитана при различните опити за оценка на личността на софиста. Търсейки най-общата и характерна черта на портрета на софиста в самите софистични произведения, откриваме тенденцията им да релати-

визират и прагматизират знание, оценки, норми, съществуване. Какъвто и да е резултатът обаче, съмненията, софизмите (респ. грешките) на софиста насочват към “човешкия” предмет, те са трудностите (респ. предизвикателствата) по пътя, който води към него, и са равнозначни на думите: “Човек е мяра”.

Вместо да се приближава повече или по-малко сърчно или не-сърчно към действителността на традиционната общоприетост, софистът, както се вижда, е тръгнал срещу нея. Поставил си е дръзката цел да я “взриви”, да я релативизира. С нещата, положени в традиционната “картина”, бихме могли, ако не “уютно”, то поне поносимо да живеем. С нещата, положени в софистиката, е невъзможно да се живее комфортно. Софистът ни ориентира и... затваря в един трудно разбираем свят, карайки ни да живеем сред съмнения, с които не може да се живее безметежно. И ние трябва да изнамерим нова форма на контакт, съвсем различна от обичайната връзка с другите; налага ни се да измисляме и изобретяваме непознати (или невъзприемани досега) действия, съответстващи на тези необичайни фигури. Тези именно предизвикателства, този нов живот, измислен след като е бил обезценен традиционният,

представява софистическият усет и нагласа. Софистът предлага естетизирана игрова провокация.

Многобройни са констатациите, че софистите са майстори на красноречие, учители по реторика. Но в повечето случаи този факт (тези констатации) се коментират като изява на индивидуалните способности на представителите на софистиката, с тяхното преднамерено (дори спекулативно) философстване⁴.

Познаването и оценката на личността на софиста не се свежда само до разобличаване на съзнателната измама и непосредствената фалшификация. Въпросът е много по-сложен, най-малко поради това, че софистичната изява представлява не само съзнателна измама, но и непреднамерена измама или заблудение, определена в крайна сметка от системата на социокултурното общуване. Това не е само и единствено "хитроумие", лична измама, не е "мошеничество", това е преднамереност и неадекватност произтичащи от много причини. Последните следва да бъдат квалифицирани и като съдържание на познавателния образ и логическите форми, и като персонално оцветяване на емоционалния облик, и като открояващ се (едва забележим, забележим, чувствително изразен, категорично

доминиращ) белег на поведенчески статус.

До такива конкретни заключения не е трудно да стигнем при наблюдението на динамичното пулсиране на която и да е относително трайна социална общност, а дори и при фиксирането на темпоритъмта във временните, инцидентни формирования.

В случая, преди да заблуди и (или) измами другите, софистът вече е "позволил" да бъде заблуден и (или) измамен, като е отъждествил полезното (за своята група) с вярното и справедливото. Разбира се, възможната и допустима субективна увереност на софиста не променя нищо в обективно парадоксалната роля на защитаваните от него позиции. Но може и трябва да се съгласим, че в най-абстрактната линия на един или друг софизъм и в най-екстравагантното им игрово поднасяне, трепти (подмолно) преди всичко акт на практическа приложност.

Онези, които намират само негативност в изявите на софиста, доказват по-скоро собствената комбинативност на мисълта и въображението си, отколкото вникване в същността на софистиката. Субективната честност на един или друг критик не прави оценките му по-малко несъстоятелни.

2. Самоопределението на софиста като нонконформист

Софистът се откроява в културното пространство по два начина: първо, като философ и философстващ логик и психоаналитик, разграничаващ се от работата на другите, а после и като обаятелен артист, около когото се събира разнородна публика, стояща по-близко, по-далеч или твърде далеч от софистиката. Софистът демонстрира суверенно безразличие. Той винаги е искал да провокира, да бъде предизвикателство.

А измамата? – би запитал с едва съдържано възмущение всеки, който вече се преживява като “моралист”. – Какво всъщност иска софистът?

Навсякъде стигаме до познатото: Софистът си поставя за цел да бъде софист и нищо повече. А онзи, който познава произведения на софистите, знае, че в дарбата им на интерпретатори и полемисти няма нищо необикновено. Софистът започва със съмнението: Нима императивът за изключителна истинност (респ. “честност”, реализъм), господстващ в чувствителността на редица авторитети и “моралисти” (религиозни и светски), не е една небивала неистинност (дори лицемерие) в културната еволюция.

Може би някому ще се стори пресилено, но в поведението на

софиста лъжите (ако има такива) стоят някъде в периферията. Защото има основания да приемем, че софистиката е откровена агресивност, избуяла върху наранената от фалша наоколо нравственост. Софистът не допуска никаква императивна намеса. Той се стреми да запази и усъвършенства своята умствена и реторично-еристична подвижност; предпочита да придава парадоксален вид на изказванията си; хитроумно се опитва да впечатли с усъмняване и същевременно да компенсира неизвестното и непредвидимото с импровизиране⁵.

Да обичаш да спориш инстинктивно не е кой знае какво, в това заслуга няма. Но да го обичаш след като напълно си осъзнал абсурда на съществуването и съществуването, в това се съдържа нещо заслужаващо внимание⁶. Да допуснем, че у него действително има голямо предизвикателство. Но с кого софистът води полемика, против кого е насочена тя, в какво се изразява? И щом поставите този въпрос, веднага ще откриете, че колкото и да е непланирана, случайна, епизодична, ограничена всеки път от локален смисъл, полемиката, която той води, в повечето случаи е не просто парирание на насочените към него удари, а преди всичко усилие да се ограничи и преодолее влиянието на банал-

ното. Той поставя като претенция пред своя опонент (и публика) необходимостта от съучастието в диалога (полемиката) чрез образован и школуван ум. Нещо повече, той изисква от човека сила на духа (публичност на мисълта, оценката, отношението), която не само не е задължителна, ами е може би направо нежелателна в сферата на удобното, безогледното съществуване. А това означава, че софистичната изява, на пръв поглед толкова екстравагантна, открито излиза пред нас с изискването (и претенцията) за промяна и самоусъвършенстване. Защото тази промяна се нарича “воля за успех”.

Всеки човек (знаещият, интелектуалецът) съзнава и чувства, че не е особено приятно моделираното образче на догматика и конформиста, ала как да каже, че не разпознава в него, ако не себе си (всички сме склонни да мислим себе си като изключение), то поне нашето, такова каквото и на всеки се привижда. Само че за разлика от другите, софистът се решава да сподели съмнения и критика. И е отворен към всякакъв тип рецепции и реакции. Подозира, че ще впечатли, засегне, обиди (а не е ли това всъщност целта му, за да предизвика объркване, катарзис?), че ще бъде наречен дързък и арогантен, неоснователно претенциозен, че ще му се каже – от раз-

стояние лесно се критикува. Но въпреки това не спира. И наред със съмненията-критики и софизми, дава и своите “съвети”: Всяка култура, абсолютно всяка култура се нуждае от (и подлежи на) скептико-критична преоценка, защото никога само своите или само чуждите мнения и оценки не са достатъчни. Липсата на чуждо-своите съмнения и критики е почти фатална. И точно това софистът ни предлага: да бъдем нещо по-различно от представителите на инвариантните формули на “позитивната” общоприетост, обичайност. Той умело изгражда и анулира очакваната привидност, провокира така поразяващо ясно сляпото преклонение пред авторитета, оная неразсъждаваща хипноза, вседствие на която не се допуска дори мисълта, че някое произведение на авторитета може да не е гениално.

Подобно на скептика софистът не изпитва особена симпатия и предпочитание към истините от последната инстанция и навярно затова предпочита определението “относително” пред твърде твърде нескромното “абсолютно”. Той търси и предлага неповторимост и многовариантност. Ако софистът се занимава само с известни неща, той не би бил софист. Софистът е не само този, който може да каже “знам и мога много повече”, а и този, който може да каже

“съмненията са достатъчно много, затова търся и предлагам полезното”. Изобщо съмнението и признанието в незнание е нещо, което сред софистите е много по-разпространено, отколкото обикновените хора си мислят. Софистът не приема емблематичното човешко отношение към света, доминирано от ласкателства-упреци и благодарности-претенции; вечното делнично недоволство, мърморене и разочарование; липсващият резонанс с новото и пр. Ако искаме от всяка ситуация да извлечем някаква полза, ние трябва да правим догадки, да предлагаме версии, които се простират в още неизследвани области.

За разлика от съмнението-въздържане на скептика, софистът заявява: аз съм и не съм като вас другите – догматици и конформисти. Ала въпреки това, аз отново ви предизвиквам. Като всеки път ще ви критикувам направо – без спестяване на каквото и да било. Ще ви критикувам така, както рядко са ви критикували, защото вие упорито продължавате да не приемате другостта. Необходимо е да смъкнете маската на самодоволството и опиянението, да се съмнявате във всичко и да станете “чужденци на самите себе си”. Не е задължително софистичното поведение да се разглежда като единствения възможен модел,

който трябва да се следва, но търсенето на достатъчното основание ще преобърне човек в самонаблюдаващ се субект, разпънат между крайностите: вяра и съмнение; традиционно и модерно; между “центъра” и деконструкцията; между усещането за всичко-казаното и иновацията; ще постави проблема за културната идентичност на знаещия, отворена към универсалното. И още. Човек трябва да се развие чрез провокиране и привнасяне на “чужд опит”. Казано с думите на софиста, налага се да се въведе в него нови образци и съмнения, идващи от другаде, от друг субект (и език), което неминуемо предполага, че ще се присадят чрез тях мантилитет и съвсем друг човешки опит. Само че не за привнасяне просто на неологизми, а още по-малко за заучаването им, в смисъл на голо зубрачество и запълване на “пъзел” става дума, защото това означава вулгаризиране, раждащо снобски безсмислици и звучни недомислици.

По силата на това, че заема открито, демонстративно и явно мястото на различния (чужденец), софистът отправя към идентичността на човека (групата) и към собствената си идентичност такава предизвикателство, каквото малцина сред “благоразумните” конформисти и (или) “моралисти”

са способни да приемат. А какво остава от предизвикателството на софиста? Той вижда зад това, което конформистът заради навичките си зове нормално; това което скептикът няма да види, защото той не състрадава, а “експериментално” наблюдава. Софистът започва там, където свършва скептикът. На скептика е отредено да следва своите съмнения; мисията на софиста е да създаде защита на онава, която изразява определен интерес. В това е софистичното поприще. Целта на софиста е не достигане на глобални изводи, а запознаване на участниците в диалога или полемиката (опоненти, публика) с различни гледни точки, с наблюдения върху актуални процеси, с резултатите на вече проведени или с проекти за бъдещи промени.

За разлика от скептика софистът не обсолютизира логиката на разума. Той се опитва да открие или да “създаде” необходимите условия за формиране на убеждения у слушателя (опонента, публиката). Софистът не си поставя и такава нереална задача като цялостно убеждаване на своите противници, които изразяват други интереси. Той цели да породи съмнения и колебания. Софистът съзнава, че човешкото съзнание не е логическа машина, която при верни предпоставки и правилен алгоритъм автоматично дава реален

извод. Решаващо въздействие върху крайния резултат оказва личния интерес, който променя картината на социокултурните отношения, ако истината е неизгодна и опасна за даден човек.

Действително активността и продуктивността в реториката и полемиката са между най-често повтарящите се белези на софиста. Той е продуктивен и в своите най-обикновени разговори. Логично е да търсим обяснения за продуктивните способности на софиста в логическите, психоаналитичните и реторичните дадености, в прагматичната даденост. Това е сигурно предпоставката, която никое възпитание и никаква промяна на социалните условия не биха могли да превъзмогнат. Да, софистът може да се похвали със своите успехи по пътя към разкриване една от възможните и практически реализуеми форми на активната защита на заемащата позиция. Но това все още е далеч от действителния отговор, защото (както и при навлизането в интимната структура на духовното) тук е в пълната си власт един особен феномен – насладата от играта.

3. Изявите на софиста – игра или необходимост

Кое определя портрета на софиста? Артистична екстравагантност или изключителна вещина,

която не се нуждае от графично изображение на предстоящите задачи, "дребни" предизвикателства на нереално самочувствие или прагматично ориентирана висша квалификация? Безспорно отговорът не може да бъде еднозначен.

Изявите на софиста са вероятно едни от най-екстравагантните човешки творения. Тяхната сила се доближава да магията на пластичните изкуства. Virtuозността и съвършенството на импровизациите на софиста ни объркват: който се докосне да неговите творби, не може да не констатира, че той владее не само техниката, но създава и настроение. Великолепието, рафинираността, грацията и луксът на маниеристичната реторика на софиста са пленителни. Той разчупва традиционно перфектната композиция винаги с чисто формални елементи, които сякаш игрово проникват в хармонията от норми, стилове, подходи, нюанси и линии. По рафиниран начин той ни извежда от идилията, показва различия и противоречия, с формални средства демонстрира близостта и отдалечеността на философското знание, относителността и парадоксалността на оценките и нормите, с които боравим⁷. Следователно той не само потъва, опиянен от маниера на реторичното и еристичното майсторство, но съзнателно създава контрасти-

те, рефлектира художествени възможности и принуждава публиката към рефлексии. Софистът ни показва какви възможности се крият в играта с изпитана техника и суверенно желание за оригиналност. Неговите съмнения и софизми доставят не само моментно удоволствие, те ни карат и да се замислим. Следователно това не е еkleктизъм на вкусовщината, предлаган с една странна арогантност от демагозите. Софистът е артист със собствен талант, изградена естетика, философия и характер. Прибавете и дързост, защото никой и никога сред критиците—"моралисти" не се е осмелил да репликира авторитетите. Той не желае фриволно да се люшка между майтапите и химните. Със своите съмнения и софизми той пообърква подредените представи на традиционната критика и възторгава познавачите и ценителите на промените. Произведенията на софистите свидетелстват за изключителен актьорски диапазон. Различията при отделните софистични изяви произтичат от нивото, мащаба и активността на артистичната дейност.

Но не значи ли това, че зад маската на любов към играта се крие пресита от философията, неразбиране на философията на живота? Как е възможно това? Във видимото атрактивно-естет-

ско отношение по-често надделява вкусът и аристократизмът на уверения философ, за когото излишното, което човек знае, е повече от полезното, което не знае. Софистът се стреми отново и отново да провокира опонентите си, публиката, средата, която го познава. Тъкмо свикнали с неговите двусмислени намеци и игри – с отричане на философски, житейски и художествени конвенции и процедури, с реторичен опит и полемични желания, наши и чужди – и ето че той застава пред нас сякаш твърде сериозен и дълбокомислен, като творец със своите екзистенциални проблеми. За софиста е трудно да остане задълго в обятията на необяснимото или лесно обяснимото, затова той често се обръща към логическата стойност на знанието. Човек трябва да заслужава свободата и играта, а софистът се съмнява, че отчужденият и депресивен човек в своето динамично ежедневие все още не ги познава. За да ги заслужи, трябва да ги разбере. Но нима сред комфорта на баналните клишета той се опитва да се възползва от дадения му от културната и философска традиция шанс – да се изправи срещу лицето на мълчанието.

Видим е стремежът на софиста да компенсира екзистенциалната тъга в общуването с игрова структура. В тази игра като че ли про-

зира голямото възхищение пред философията на нещата от живота. Но ако разгледаме същия факт под друг ъгъл, ние ще открием неочакван белег на досада или презрение спрямо баналното в живота. Софистът е винаги готов да противоречи, да опровергава, да критикува примитивното в човека. Той притежава ум с впечатляваща острота и виртуозност, с изострен критически усет, който му позволява да тръгва към проблемите от най-удобния за него ъгъл⁸. Софистът е изключително активен, защото подобно на скептика е успял да се освободи от всички ограничения на банализираното образование, което е най-ефективното средство за ограничаване и стерилизиране на интелекта. Разликата между това, което представлява баналното, банализираното за софиста, и това, което е за равнодушно наблюдаващия конформист, е толкова голяма, че би било по-точно да се каже: софистът и конформистът са свидетели на две свършено различни ситуации.

Понякога софистът е ефектен по-скоро като хипнотизатор, а не само като логик. Притежава интелектуално любопитство и култура; невероятно убедителен и обаятелен; твърде достъпен; с магнетично излъчване; способен да блъфира като онзи покерджия, който винаги е в ситуация на “смърто-

носна” схватка. Софистът майсторски откъсва няколко мига от потока на времето, отделни елементи от проблемната ситуация, изважда ги от тяхната органична безчувственост, фрагментира ги, отразява ги няколко пъти в огледалото на своите лични знания, оценки, отношения, преживявания и им придава нова и желана насоченост и чувствителност.

По пътя на съмнението и иронията софистът ни поднася софизми-образци, дотолкова предизвикателни, че самото им съзряване поражда върховна наслада. От психологическа гледна точка – усъмняването служи само за мотивировка: софистът изглежда и претендира да е автономна личност, а в действителност е маска, игра с маски. Зад маските надничат липсващото, непознатото моделиране на битието, нечуваното досега недопускане. Софистиката изисква такава особеност на възбуждането и комбинативното мислене, която позволява на човека да замени едно с друго (познатото с непознатото) не толкова за да стигне до второто, колкото за да избяга от първото. Софистът се стреми да насочи вниманието ни към факта, че една и съща реалност може да се раздробява на множество различни реалности, когато е наблюдавана от различни гледни точки. Възниква въпросът:

коя от тези многобройни реалности е истинската, автентичната? Какъвто и отговор да дадем, той ще бъде произволен. Предпочитанията ни към една или друга реалност може да се основават само на прищявка и (или) интерес. Всички те са равностойни, всяка една е истинска за съответната ѝ гледна точка. Единственото, което можем да направим, е да класифицираме гледните точки и да изберем онази измежду тях, която практически изглежда най-правилна или най-естествена. Така ще стигнем до едно, ако не абсолютно, то поне практическо и нормативно понятие за “полезна” реалност.

Позицията на софиста почти винаги остава безкрайно двусмислена, тъй като е много трудно да се каже докъде свършват правомощията на скептично-критичните разсъждения и къде започват емоционално натоварените прагматични предпочитания. На пръв поглед като че ли играта поглъща социалното и логичното, за да породят нещо, което не просто изумява, но и възхищава, не просто е алогично, а притежава алогичната логичност на чувството и внушението. Софистът е открил в привидно “нецеленасочената” игра на мисълта, словото и възбуждането своя шанс като възплъщение на принципа на свободните асоциа-

ции, на всемогъществото на избора, на пренасянето отвъд всякакви ценности и морални съображения. Той изпитва задоволство и наслада както в първия случай, когато публично се съмнява или нагажда към рамката на общоприетите условности, иронично повтаряйки някои от нейните “свещени” образци, така и във втория случай – не само че създава една теза, коренно различна от общоприетото, но ще почувства и не помалка наслада, придавайки на творението си характер на предизвикателство срещу господстващите норми. Предизвикателството като игрови момент не е произволен акт, потвърждаващ само критическия скепсис на софиста, а цялостно, самобитно единство на неговите многообразни признаци, свойства, отношения. То е необходимо както за самочувствието на софиста, така и за самооценката и самосъсредоточаването му.

Софистът актьор изисква равностойно “вчувстване” в ситуацията от спорещите и публиката. А провокирането е необходимо за създаване на контакти. Той предлага добронамерено общуване – ако не приятелско, то поне любезно. Играта за софиста (и, разбира се, не само за него) е не само една своеобразна почивка от постоянния жизнен, емоционален и ум-

ствен контакт между хората. Тя е един (ако не единствен) начин не само да оцелее, а да живее в света на неограничените възможности. За него “игровото” философстване предполага и изисква винаги подчертан личен (граждански, интелектуален, културен, волеви) престиж на човека. Софистът не допуска нито сантиментални, нито наивни атракции. За него критиката срещу идеи и опоненти чрез тяхното окарикатуряване и разгромяване на карикатурите им не е нито надеждна, нито морална. Критиката на противните идеи трябва да се води чрез критически скепсис, убедителен анализ и чрез обезсмислянето на условията, които са ги породили.

След като е посочил парадоксалността и абсурдността на знанието, оценките и нормите чрез които общуваме, или след като е произнесъл някакъв софизъм, и то дълбоко преживян, софистът си позволява да се усмихне дискретно или избухва в кратък, беззвучен и победоносен смях⁹. Така той се радва, че е улучил точно целта и едновременно с това намалява значението на онова, което е изрекъл: Кой каквото ще да казва, никога нищо няма да се познае и промени достатъчно. Самоиронията, насмешливото отношение към собствените тези и позиции е характерно за софиста. Никой от

тиковете на артистичния полемист не му липсва, въпреки че за да бъде “приет”, той притежава твърде много интелектуална ирония, чувство за хумор и съвсем нищо от онзи “недостатък”, наречен спонтанна вяра. Видимо софистът се наслаждава на неспособността да бъде ортодоксален. Тази невъзможност е пак възможност да разбира по-добре нещата, да вникне в тях, да ги изяснява и усвоява. За него спонтанността на вярата е балсам за душата точно толкова, колкото и нейната липса, стига да е осъзната и да е заместена с желание за вглеждане, разбиране.

Прагматичната изгода от прилагането на софистиката, която не е за пренебрегване, остава на заден план спрямо наслаждението от играта и победата над другия. Този критерий с всичките си конотации на власт и обладание осветлява въпроса за вкуса на софиста към практиките. Изградил своето философстване на своите древни и модерни прозрения той съвсем спокойно посреща различните оценки и патетичните “нравоучения”. Те изобщо не го засягат. Той следва собствените си идеи и не отдава съществено значение на това кой как ще го квалифицира. Много добре знае какво може; самопредоставя и самопреживява се като агресивен скептик, провокатор в една голяма провокация.

Става дума за страха да се обърнем към себе си, да гледаме с очите си света, а не да го съчиняваме и да се правим на някакви други, конвертируеми и пр. Това помага – амбицира човек да се оттласне или поне да се опита да даде друг нюанс в общата сивота на баналното.

Нека признаем, че понякога софистът търси игрова и властова ситуация. Тя води до (създава възможност за) различна (зло) употреба с властта. Тя е изкушение. За софиста възниква философско-етическият въпрос: защо, как, доколко? Ако скептикът “гледа от страни” и анализира проблемната ситуация, то софистът се включва в играта, защото би било жалко да не извлече лична полза от полемиката. Удава му се прекрасна възможност да се изяви. Усещането, че е в игрова и властова ситуация, придава на полемиката известна екстремност и напрежение. В повечето случаи софистът има готовност да мине и минава предела на смятаното за логически и художествено допустимо; минава предела на “моралното” приличие в банализираното общество. Той играе по волята на своето удоволствие, макар и да притеснява и разстройва част от хората, с които играе¹⁰. Софистът е анти-моралист, скептик-циник, наслаждаващ се нихилист – обладава реална

подривна власт, той взривява ценностите, без да се отказва от правото си на наслаждение и запазване на благата си. Той има право на всичко, защото иска и може¹¹, но в повечето случаи не е тотално критичен, нихилистично ориентиран и ангажиран полемист. Мисълта му е подривна, но той търси диалога; обича екстремното, но не само в оголен вид, а и след като го концептуализира. В неговия случай винаги се сблъскваме с някаква алтернатива, която може да се възприема чрез всекидневието.

Софистът е твърде неординерна личност, поема своя уникална посока, различна от тази на тоталните разрушители на традиции и от ентузиазма на разрушението. Основното, което се откроява, е, че той е един агресивен скептик, има трезв прагматичен манталитет, вживял се в един артистичен образ за самия себе си. Видът му понякога е арогантен и прелъстителен, като че ли иска да каже: "Ето какво правя с авторитети и традиции! Ето кой съм и онова, което правя, е къде-къде по-основателно, по-интересно и полезно". Сякаш предлага дързост, за да привлече върху себе си всички погледи, за да се утвърди като един от достойните за възхищение и да запази името си на критик и полемист¹². Неговият начин на живот не е лишен от показност, дори липсата на

показност той превръща в показност. Защото не се отказва от нищо, просто знае кое е важно и оставя другото настрана, без излишни демонстрации. Умее да цени дори малкото съмнение у другите, да не говорим за конкурентните версии – просто ги усвоява и импровизира. Той живее по свой собствен начин, но не упреква никого за неговия начин на живот. При него има една почти странна щедрост – намира удоволствие в търсене на диалога, а съмненията и "съветите" му са учудващо точни и прагматични. Всъщност софистът не иска нищо друго освен да не бъде отгъждествяван с демагозите, с тези, които се възползват от посоката на вятъра и предлагат язвителни критики, некоректно държане с противниците си. Всеки път, когато някой морализиращ критик или демагог си помисли, че софистът е победен, "разобличен", всъщност му дава само нов трамплин. Няма равен на себе си в отблъскването на всички критики, като си служи с различни средства, но е готов да достави удоволствие и на опонента¹³.

Софистът създава културен свят, който, макар вече познат като прийоми и артистични жестове, си остава все тъй непознат и съблазнителен като възможни интерпретации. Понятно е, че софистичната изява е едно предизви-

кателство към закостенели поведенчески трафарети, стандарти на мислене и стереотипи на хората. Предизвикателство, което може да въздействува позитивно върху нагласата на хората към различното и новото, прави ги изключително чувствителни, адаптивни към промяната. Изявите на софиста са иронично-игрови и смело импровизиращи. Затова те са модни не само сред някои затворени университетски кръгове. Полемичното поведение на софиста е съблазнително за някои хора (политици, юристи, журналисти и др.); без да бъде и да буди популярност, то е самата съблазън – желанието за успех; тяхната липсваща (жажда по) прагматичност.

Не са малко случаите, когато именно предизвикателството на софиста спомага по-бързо да се види различието, новото, да се прецени значението му, да се набележат най-кратките пътища за неговото усвояване. Но софистиката не дава гаранции за успех. Има много примери от историята на културата, при които прибегването до софистичните похвати не спасява този, който се опълчва срещу установените догматизирани възгледи, представителите на които се считат за застрашени от новите или по-различните идеи. Това несъмнено намалява тръп-

ката, но пък помага на атмосферата на живото общуване като съучастие и конкуренция. Заедно с всичко това, както показва практиката, в редица случаи именно възможностите на софистиката се ползват за невъзприемане и съпротива срещу другото, различното, чуждото, новото. В тази връзка бихме могли да предположим, че зад твърдостта на поведението и дълбочината на убежденията понякога може да се крие както най-обикновен догматизъм, така и конформизъм, невъзможност или нежелание да се посрещне новото.

Ясно е, че не съществува еднозначна зависимост между възможностите на софистиката и проявите на софистичната активност. Последната не е универсално средство, а само едно от помощните средства, тактическа ловкост за съхранение в проблемни ситуации, водещи до социално-психично напрежение в обществото, защото засегнатите страни (или социални слоеве) се нуждаят не само от "клапан" за разреждане на недоволството, но и от решаване на обективните проблеми, породили това недоволство.

Ориентацията към софистиката не е модно увлечение, а съставен елемент на социокултурното общуване. Софистът не е самозабравилият се нихилист, нито

страдащият от комплекса за необвързване скептик, нито пък размахващият пръст моралист, упорито и поучително, дори и подигравателно натякващ на другомислещите, че не са и нямат това и това от “задължаващата” общоприетост. В аргументацията и поведението на софиста сериозността преминава в игра и играта – в сериозност по един непосредствен начин, който формира самочувствието му на нонконформист.

Ако човек е лишен от способ-

ността да улавя вярно и точно различията, да чувства парадоксалното и сам да го ползва и създава, дори най-очевидната полезност и нескрито желание няма да го направят софист. Софистичната изява като че ли най-напред и непосредствено зависи от психологическата настройка на субекта, от неговата логико-познавателна и емоционална реактивност, от широтата на културните му хоризонти, в последна сметка и от неговите реторично-полемични възможности.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. Платон. Диалози. Т. 2, С., 1982; Федър 255 с., 267 д; Евтидем 297; Менон 29 д, е, 91 в; Диалози т. 4, С., 1990, Софистът 233 с; Аристотел. Соч. Т. 1, М., 1976, Метафизика кн. 4 г, гл. 2, 1004 в, 20, 25; Соч. т. 2, Тописка, кн. 4, гл. 5, 126 а, 30, 35; О софистических опровержениях, гл. 11, 171 в, 25, 30, 35.

² Вж. Хегел, Г. История на философията, т. 2, С., 1982, с. 13, 27-28; Херцен, Ал. Избрани философски произведения. С., 1979, с. 188; Ръсел, Б. История на западната философия. Т. 1, С., 1994, с. 129-133.

³ Вж. Ръсел, Б. Цит. съч, с. 127, 131-133; Михалчев, Д. Диалектика и софистика. С., 1994, с. 262.

⁴ Вж. Платон. Диалози, Т. 2, Евтидем 278 с; Пирът 185 с; Диалози т. 4, Софистът 235; Плиний Младий Писма, С., 1979, с. 19.

⁵ Вж. Платон. Диалози т. 1, Протагор 312 с, д, 315 е; Диалози т. 2, Горгий 449 д; Евтидем 271 с; Пирът 177 в; Федър 267 с; Диалози т. 4, Софистът 255е, 236 д; Държавата. С., 1975, с. 281, 464; Ницше, Фр. Човешко, твърде човешко. Т. 2, С.,

⁶ Вж. Платон. Диалози. Т. 1, Протагор 360 е, 361 е; Диалози. Т. 2, Горгий 458 е, 462 д; Евтидем 272 в; Аристотел. Соч. Т. 2, О софистических опровержениях, гл. 3, 165 в, 15, 20; Херцен, Ал. Цит. съч, с. 188, Минало и размисли. С., 1977, с. 535-537.

⁷ Вж. Платон. Диалози. Т. 4, Софистът 253 в; Михалчев, Д. Цит. съч, с. 266.

⁸ Вж. Платон. Диалози. Т. 2, Горгий 486 с; Ницше, Фр. Човешко, твърде човешко. Т. 2, с. 82.

⁹ Вж. Платон. Диалози. Т. 4, Софистът 244; Лазъртский, Д. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. М., 1979, гл. VI-7, т. 52, 56, гл. VI-12, т. 111; Херцен, Ал. Избр. фил. произв., с. 189-190, Минало и размисли, с. 535-537.

¹⁰ Вж. Ницше, Фр. Веселата наука. С., 1994, аф. 96, Залезът на боговете. 1992, с. 108, Раждането на трагедията. С., 1990, с. 363. Тъй рече Заратустра. С., 1990, с. 58, Човешко, твърде човешко. Т. 2, с. 86; Херцен, Ал. Избр. фил. произв. с. 190.

¹¹ Вж. Платон. Диалози, Т. 2, Горгий 466 в; Фр. Ницше. Залезът на боговете. с. 144; Б. Ръсел. Цит. съч, с. 131-133.

¹² Вж. Фройд, З. Отвѣд принципите на удоволствието. С., 1991, с. 27.

¹³ Вж. Платон. Диалози. Т. 1, Протагор 360 е; Диалози. Т. 2, Горгий 462 д.

WHY THERE ARE (NO) DEBATES ABOUT THE PERSONALITY OF THE SOPHIST?

I. S. ANDREEV

Summary

The personality of the sophist is disputed: some see in it the inspirer of the young critics (pragmatists), others – conformist. The sophist offers cultural relativism combined with skeptically-critical sensitivity, axiological challenge, anthropological purpose and rhetorically eristic refinement. His profile is very difficult to be expressed and observed but this difficulty is not a reason for marginal evaluations.